VI.

IGAZ-E, HOGY A' TÖRTÉNETIRÁSBAN HÁTRÁBB AZ ÚJ KOR A' RÉGINÉL?

OLVASTA,

A' VIII-DIK KÖZ ÜLÉSBEN, NOV. XXIV. M. DCCC. XXXIX.

PÉCZELY JÓZSEF RT.

Vagynak a' régi, valamint vagynak az újabb kornak is csodálói, 's nem megvetendő férfiak, kik, tele, talán még gyermekkorukban beszítt előítéletekkel, vagy legfelebb a' dolgot csak magát, de annak körülményeit nem tekintve, épen úgy túl a' rendén emelik, magasztalják egyiket, mint túl a' rendén alázzák ócsárolják a' másikat. Így van ez különösen a' két kornak a' tudományok, 's szépmesterségek körüli érdeme', becse' meghatározására nézve. A' sokaság, melly gondolkodni, ítélni maga vagy nem szeret, vagy nem akar, vaktában követi egyik vagy másik értelmet, 's így nem ritkaság látni, hogy a' kit mint imádandó, mint követhetetlen nagy mestert itt egy felekezet térdhajtással tisztel, 's szinte az egekig emel, ugyanazt amott egy másik földig alázza, 's emberi képet is alig hagyva rajta, csúfot űz a' sokak által istenítettből. Ki számlált valaha több 's szenvedélyesb tisztelőket, 's ki érdemlette azokat inkább meg, mint az Ilias és Odyssaea' halhatatlan irója? 'S még is nem találkoztak-e neki is koronként Perrantjai? Nem így az el nem fogult elme; szakadatlan figyelemmel a' dolgok' körülményire, a' személyek' helyzeteire, az idő' 's kor'szellemére, az uralkodó gondolkozás, izlés, szokásokra, óva úgy a' babonás tisztelet, mint vakon kárhoztatás' vétkétől, megadja az, mind két kornak, a' mi az övé, és egyiknek is sem hiányáért tökéletességei előtt, sem ezekért azok előtt szemeit be nem

húnyja; 's ha a' jelenkor a' multat, annyi századok, ezredek' vállain emelkedve, talán haladná is némellyekben, soha nem felejti, hogy a' tanítvány' dicsősége mindenkor a' mesteré is, 's hogy ennek amattól győzetni is érdem; 's megfordított esetben, ha van, miben a' régi görög és római nagy mesterek mai napig utólérhetetlen állni látszanak, figyelmét mindjárt oda fordítja, nem talál-e az újaknak ugyanazon nemben vagy más olly érdemét, mivel amazok vagy nem, vagy kisebb mértékben dicsekhetnek, vagy olly akadályait, mellyekkel amazoknak küzködniök nem kellett: 's illy módon mind két kor' jelesei, egyenlően tiszteletes arczczal, pirulás nélkül állnak egymással szemben birói széke előtt; méltatva minden érdem; nincs per, mellynek alig lehet egyik vagy másik fél iránti hálátlanság, igazságtalanság nélkül végződni, alig úgy folyni, hogy az előítéleteken tulságokon kapó, fontolgatni nem igen szerető fiatal kor könnyelmüleg ez, vagy amaz párthoz szegődve, minden oldalróli kiképeztetésében ne gátoltassék. Ime egy próba, mint tesz az el nem fogult biró igazat még ott is, hol az elsőség, a' több érdem kitünőleg egyik kor' részén látszik lenni.

Az új kor a' régivel, úgy látszik, mindenben inkább mérkőzhetik, mint a' történetirásban. Vagynak Milton-, Tasso-, Camoensei, kik egy Homer 's Virgilnek; vagynak Shakespeare-, Corneille-, Schillerjei, kik egy Sophocles, 's Euripidesnek; vagynak Pitt, Burke, Foxai, kik egy Demosthenes, 's Ciceronak; vagynak gondolkozó fejei, mint Baco, Locke, Newton, mint des Cartes, mint Leibnitz, Kant, kik egy Plato-, 's Aristotelesnek méltó vetélkedő társai; de nincsenek, azt mondják sokan, történetirói, kik egy Thucydides 's Xenophon, egy Livius és Tacitussal kiállhatnák az összehasonlítást. Lássuk, mennyiben van az ezt allítóknak igaza.

Historiai munkák' becsét, minthogy fő czéljok oktatni az életet, minden kétségen kivül hasznavehetőségök, 's ezt két szempont, egyik az adatok' bizonyossága, vagy historiai hitel, másik az elbeszélés, vagy előadás, stilus, határozza el. A' régi történetirásban már, szólnak az ezt pártolók, nagyobb a' hitelesség, érdeklőbb, szívhez szólóbb az előadás. Szerzői jobbára nem csak egykoruak a' dolgokkal, mellyeket emlékezetben hagytak, hanem szemmel látott tanúk, kormány 's hadban forgott

férfiak magok, törvényhozók, tisztviselők, katonai parancsnokok, kik tettek előbb az élő, azután, mit szépet, jót, nagyot, tettek, leírták a' jövő korért; 's azok is, kik közülök idegen történetek, szokások' följegyzését tüzték ki magoknak czélul, mielőtt az iráshoz fogtak, hogy a' választott tárgynak tökéletes ismeretére jussanak, hosszú, olly fáradságos mint költséges utakat tenni készek voltak, mindent helyben saját szemökkel megvizsgálandók. Ki nem tudja, hogy Herodot a' görög föld' minden szigeteit, szárazát, Egyiptomot, Kis-Ázsiát, 's mind azon tartományokat, mellyekről annyi kellem, tanulság, olly gyönyörködtető egyszerűséggel ír, maga személy szerint — némellyiket nem egyszer — beutazta? Thucydides maga főfő személy volt amaz, annyi halhatatlan tettek, annyi halhatatlan characterekkel gazdag peloponnesusi hadban, mellynek olly komoly, emberi indulatokat tükröző, népeket 's népkormányzókat oktató, báj és életteljes képét adá. Xenophon maga vezérlette maroknyi görögjeit azon páratlan visszavonulásban, mellynek bölcs kormányzása, vagy, miután mesterileg végrehajtotta, leirásával remekelt-e nagyobbat, 's tett neve' halhatatlanságára többet, nehéz volna meghatározni. Polybius barátja 's társa volt Scipiónak a' harmadik poenusi háborúban, melly a' Romát megreszkettetett Hannibal' hazáját, fejét egy világrésznek, Carthagót eltörlötte a' föld' szinéről; ugyanő szemtanúja a' hatalmas Corinthus' romlásának; 's illy tapasztalással fölkészülve írta historiáját, az egész régiségnek e' nemben legnagyobb remekművét, hajdan a' Caesarok, az ujabb korban a' Turennek, Folardok, Fridrikek, Napoleonok' 's hány más harczban jelesek' kézikönyvét, tanítómesterét. J. Caesar, Sallust, Tacitus, 's annyi többek, mind olly tárgyakkal foglalkodnak, mellyeket helyzetök, rangjok, köz dolgokban forgásuknál fogva ők tudtak legjobban. Valljon tehát, kik így adták magokat az irásra, nem inkább megérdemlik, nem inkább követelhetik-e tőlünk, hogy hitelt adjunk szavaiknak, mint az újak, kik többnyire távol az időktől, távol a' helyektől, mellyekről szólanak, eltemetvék olvasó, tanító, dolgozó-teremeik' porában, a' gyakorlati életben legkisebb tapintat, a' hadi 's polgári dolgokba legkisebb befolyás nélkül, másoktól — sokszor, ki tudná megmondani, hanyadik kézből? — veszik minden adataikat, holtakkal értekeznek, kiknél, ha egyszer kibeszélték magokat,

felakadás' esetében nincs többé semmi kérdésre felelet, nincs felvilágosítás?

Nem tagadhatni, hogy nagy nyereség saját tapasztalásunk, emlékező tehetségünk, vagy csupán olly tanúk után irhatni, kik vagy épen, vagy szinte egykorúak a' történetekkel. A' régi történetirók, hogy olly fris szinezetök, olly élénk stylusok, olly élet- és elevenséglehellők képeik, ezen körülménynek köszönik nagy részben. Legtöbben közülök nem voltak kénytelenek idejöket, erejöket az építéshez megkivántató szerek, előkészületek fárasztó összekeresésivel vesztegetni, nem festményeikhez magok törni a' festéket; hanem építettek a' már meglevő anyagból, festettek a' már készen kapott színekből, egész melegség, egész lelkesedéssel, mert nem aludt ki tüzök, nem hamvadt el lángjok a' hosszas lélekvesztő keresgélés —, az adatok fölötti tudós vitatkozások közben. Egészen, vagy részben, szemök előtt menvén a' történetek végbez, mint ezek hozzájok, érzékeket, lelket megragadólak szólottak ők is másokhoz; fő gondjok, mindenkor a' formán inkább, mint az anyagon függve, soha nem az volt: mint adjanak — nem ritkán untató pontossággal — minél többet; hanem mint adják azt, a' mit adnak, minél nagyobb erkölcsi hatással.

De bármelly nagy nyereség is ez, nem ér fel azon jókkal, segédeszközökkel, mellyekkel a' történetirásban az újak élnek, nem élhettek vagy nem éltek a' régiek; előre megjegyezve, hogy az újakon nem értjük a' középkor' száraz, tökéletlen, hiba 's hiányteli krónikásait, nem a' mindent csupán rendjök' előítéletein, érdekein által látott klastromi irókat, kik nagy kérdés, izetlenebb, vagy bizonytalanabb jegyzékét hagyák azon időknek; hanem értjük egyedül a' három utolsó századbeli lelkes történetírókat; 's bátran el merjük mondani, hogy soha a' régieknek, tisztán szeplőtlen adni az igazságot, miben áll épen a' historiai hitel, soha sem módjok, sem gondjok nem volt annyi, mint ezeknek.

Rendesen a' görögök és rómaiak, teli magokkal, az idegen — szerintök mind barbar — népeket sokkal kevesebbre nézték, mint azokat állandó, vagy valaha egész figyelemre méltatták volna; tehát mit magok nem birtak, miként adhattak volna rólok igaz, helyes ismeretet másoknak? De több az, hogy nem is akartak. Mit tettek magoknak legtöbben

közülök czélul az irásban? hizelkedni honfiaik' nemzeti kevélységének, 's oszlopot, minél maradandóbbat emelni hazájok' dicsőségének. Illy czél mellett mi volt természetesb, mint szakadatlan azon törekvés: minden lehető módon magasztalni magok' nemzetét; minden lehető módon kisebbíteni, vagy, ha ollykor magasztalák is, csak úgy 's csak azért magasztalni a' külföld' viselt dolgait, embereit, hogy annyival halmozvább térüljön hazájok' fiaira a' dicsőség? Kettős, történetiróban megbocsáthatatlan bün, mellyet ők talán azzal mentegettek magok' szemei előtt: hogy az ekként szünetlen táplálékot nyert nemzeti becsületérzés sok szép, nagy tettek', sok polgári erényeknek lett rugója, sok rosztól, rúttól visszatartóztatója polgártársaiknak; következésképp azt nekik, bár az igazság' rovására, ébreszteni, erősíteni előbb kötelesség, mint vétek. Az is megtörténhetett, hogy sokszor, minden előre föltett szándék nélkül, csupán a' köz buzgólkodás-, enthusiasmustól, nemzetök' tulbecsülésétől elragadtatva, követtek el hasonló igazságtalanságot: de minden esetben, így is, úgy is, a' külföld volt mindig a' vesztes, Roma 's Görögország a' nyertes fél, 's szenvedett az igazság. Hányszor nincsen, a' görög 's római classicusokat olvasva, okunk sajnálni: hogy azon tőlök barbaroknak követelt, de, magából ellenségeik' iratából ítélve, aligha olly barbar népek, magok nem irtak, vagy ha irtak, emlékeiket magokkal együtt, megsemmisítették büszke, barbar győzőik?! Akkor bizonyosan nem tenné magát Xerxes nevetségünk' tárgyává, az őt roppant táborával feltartóztató tengernek megkorbácsoltatása —, sem Themistoclestől a' kétes diadal után olly, együgyüleg rászedetése által; hadai talán kevésbbé számosak, fegyverei öldöklőbbek fognának lenni, ha vagy egy perzsa irónk volna. 'S Carthago, a' romlásában is nagy Carthago, mint fogott volna, tetőpontján álltában, megjelenni előttünk, mint fogta volna az annyi nemzeti szorgalom', olly virágzó kül, belkereskedés', 's ezeken épült hatalom', egy egész nemzeti nagy élet' szétdúlóit, tanult rabló ellenfeleit, a' most — saját írói után — erénydús, világbékéltető nagy nemzetet meggyülöltetni velünk, ha a' kedvező sors egy nem olasz, hanem carthagoi föld szülte T. Livius tart fenn számára?!

Mind ez egészen máskép van az új korban. Mióta — a' három közelebb lefolyt század alatt — szorosabb viszony, szakadatlan közlekedésben állnak egymással a' nemzetek, gondosabban szemmel tartják, jobban ismerik egymást; mióta valamellyek csak közülök valamire való szerepet játszottak a' történetek' piaczán, magok gondoskodnak viselt dolgaik', a' nagy köz mozgásban több vagy kevesebb részvétök' örökítéséről: azóta ritkább dolog a' nemzeti kevélység; 's a' kisértet, ha szintolly nagy is, kisebb — mint régen — a' bátorság szépítni saját nemzetünk', ferdítni mások' tetteit; mert bizonyos a' rajtakapatás, 's minden szántszándékkal elkövetett egyes hiba egész hitelét veszélyezteti az irónak. Ma már a' történetirás nem egy nemzetet — az iró' nemzetét — hanem az egész emberi nemet illető tárgy, olly közös kútfő, mellybe, magát 's nemzetét mérgezi, ki mérget vet, ma már a' történetirók, kik hivatások fenséges voltát érezik, azt szeretnék, gyanítni se lehetne művökről, mi nemzethez tartoznak. Észképileg így akarák ezt bizonyosan, mert érzék, hogy így kellene lenni, a' régi görög 's római irók is; de a' gyakorlatban — kevés kivétellel — azt neheztelték volna, ha szavaik, szavakba öntött érzéseik el nem árulják származásokat honfitársaik előtt; 's ohajtások — meg kell nekik adni — igyekezetök után úgy sikerült, hogy okok épen nem volt a' neheztelésre. Ma már, 's ez maga elég volna meggyőzni bennünket, hogy az új történetirás fölötte áll bizonyosság, hitelesség' tekintetében a' réginek, ma már — hála érte az igazat, hamisat a' világ' egyik sarkától a' másikig villámsebességgel terjesztő könyvnyomtatás' mesterségének — a' legkisebb irat, elbeszélés, valamint figyelmét nem, úgy vizsgálatát sem kerülheti ki a' világnak; vagynak mindjárt kik ellent mondanak, vagynak, kik más színben adják elő a' dolgot, de következnek a' feleletek, bővebb fölvilágosítások, több több elleni és melletti erősségek, újabb tanúk, kiknek kihallgatása, szoros összevetése után nem maradhat rejtve az igazság. Régen a' kéziratok' ritkasága, az innen eredt közlekedés' 's nyilványosság' hiánya miatt sok olly hamis, vagy hibás állításokra igazság' bélyegét ütötte a' hallgatás, melylyek, ha tudomására jutnak az egykorúaknak, el nem kerülhetik vala a' megczáfoltatást. Ma már nem olly könnyű csalni, csalódni. Igaz, hogy a' könyvnyomtatás elősegítette nem csak az igazság, hanem mindenféle

csalás, rágalom, mese, tévedések' szántszándékos ráfogások' terjedését is; de ha mérget egy, méreg ellen valót nyújt nyomban másik kézzel; 's mellynek felkötözésére használtatott, maga tépi le az álarczot.

Ezek szerint, úgy hiszem áll: hogy az újak a' régieknél nem csak gondosabb keresői, hanem szerencsésebb megtalálói is voltak az igazságnak; 's ha ez áll, állani kell annak is: hogy több tanulság, több haszon meríthető munkáikból. Nagy, kétségbe hozhatatlan érdem! de csekély azok' szemében, kik többre nézik az igaznál a' szépet, a' tanulságnál a' gyönyörködtetést, kik következésképp az újak' bármelly dicső elmeszüleményeinek sokkal fölibe helyezik a' régi classicusok' műveit. A' nélkül, hogy osztoznánk e' véleményben, melly szerint a' Machiavellik, Guicciardinik, a' Robertsonok, Humok, Gibbonok, a' Müller Jánosok végtelen távolságra állanak a' Thucydidesek, Liviusok 's nagy társaik után; meg kell jegyeznünk: hogy azon rendkivüli érdek, mellyet ez utóbbiak bennünk munkáikkal gerjesztenek, nem egyedül lángelméjök, hanem saját helyzetök 's az akkori körülményeknek is köszönhető. Mi teszi a' régiség' ezen classicus maradványait különösen bámulatunk' tárgyaivá? Az azokban uralkodó csodálatos egység, felelnek pártfogóik. Mi is hódolunk e' hasonlíthatatlan irói erénynek; Roma 's Görögország' historiája, ha olvassuk iróit, mint egy nagy, egy tökéletes egész tünik fel előttünk, hasonlatos azon színműhöz, mellynek egyszerű világos nyelve, szüntelen mozgók, munkásak minden személyei, egybevágók, összefüggők minden jelenetei, haladó — lankadás vagy fenakadás nélkül — menete, természetes kifejlése, megragadó, szivet ható vége: de ne felejtsük, hogy a' régi történetiróknak csak egy néppel van dolgok; ez áll festményeiken mindenkor teljes világban; nem ismerve, vagy szándékosan megvetve, mint árnyékban vagy festmény' alján a' többek, Ma, a' mivelt világ' minden népei' olly sokszoros kölcsönös egymásra hatásában, nem lehet egyiket is mellőzni, vagy hátra tenni; innen a' több látszó rendetlenség, de valljuk meg, annál nagyobb gazdagság, változatosság új iróink' műveiben; a' tárgy bonyolodottabb, az egység nehezebb, de ki azt még is kivívja, természettel annál nagyobb érdeme.

'S hát még mennyire nem növekszik időnkben azzal a' nehézség: hogy nem csak a' nép, hanem minden egyes népnél a' tárgy is több, mi-

ről értesítést vár az olvasó, értesítést adni köteles — ha tisztét teljesíteni akarja — az író. E' részben sokkal nagyobb, mint első tekintetre gondolná valaki, az ó és újabb idők közt a' különbség. Régen azt hitték az irók, eleget tesznek kötelességök, 's olvasóik' várakozásának, ha a' hon' keblén dúlt belső villongások, ha a' külfölddel folytatott, többször támadó mint védő háborúknak hű képét adják, a' minthogy csupán ezek' elbeszéléséből is áll munkájok. Sokkal egyszerűbb, kevésbbé összetett volt akkor még a' polgárzatok' szerkezete; nem találák még fel, Colomb az új világot, Gáma az új keletindiai utat, 's mind kettőnél előbb a' kis Amalfi' nagy polgára a' roppant hatásu, parányi magnestűt, mellyekkel, új szárnyak füzetvén, addig nemért fontosság adatott a' szorgalom 's kereskedésnek; a' vallás, törvény által változhatatlanul megszabott puszta cerimoniákból állva, szolgáiban állandóan elkülönzött, saját érdekű felekezetet nem formálva, nem játszott még szerepet; valamint nemünk' gyengébb, de nemesb fele, a' szépnem sem, elszigetelve a' világtól, 's — magának, vagy férfi nemünknek nagyobb veszteségével, tetemesb örömcsonkulásával? — Kiszakasztva mintegy a' társaságból; szükebb körre volt szorítva a' tudományok' világa, szűkebb körben határzódott következésképp hatások is; a' kézi mesterségek, kizárólag egyedül szolgák által üzetve, szabad születésüek rangja —, 's a' történetirás' méltósága alatti dolognak tekintettek; nem volt álló katonaság, nem a' többi polgárságtól mindenkorra elkülönzött, valamint papi, úgy katonai rend sem; ellenségen nyert diadal 's préda volt a' vitézlő népek' 's katonai szolgálatok' jutalma; kevesek 's fizetés nélküliek a' polgári tisztviselők; tehát kevés köz költség; hadban szerzett zsákmány, 's meghódított népek' adója az egyedüli kútfő, mellyből mindennek ki kellett telni; innen, mondva, semmi köz jövedelem, semmi közpénzügytudomány. Mennyi! különkülön milly fontos tárgyak! mellyeken mind nem kellett izzadniok a' régieknek, 's mellyek most elengedhetetlen kiegészítő részei egy, nevének megfelelni kivánó, historiai mívnek. Csoda-e tehát, ha ennyi különböző, a' régiektől egészen vagy részben mellőzött tárgyakat kellvén az ujaknak előterjeszteniök dolgozataikban, sem egységet hozni ezekbe, sem általában olly szívhez szólókká tenni müveiket, nem olly könnyű, mint a' régieknek? Csoda-e, ha ezen, többnyire elvont, száraz dolgokkal foglalkodva, ritkábban találhatók: va-

ló, érdekes rajz; fris, eleven, lángzó szinezet; élénk 's mint a' történetek, sebes, magával ragadó előadás, irásmód — olly mértékben nálok, mint classicus elődeiknél?

'S épen mivel ennyi tárgygyal kell, annál kevesebbet lehet újabb iróinknak az emberekkel foglalkodniok. A' régieket — 's ez lényeges különbség — az emberek inkább mint a' dolgok, az újakat a' dolgok inkább mint az emberek foglalatoskodtatják. Minő emberek! mintha hallanám mondatni, minő erős lelkűletű, minő bölcs férfiak az ó korban! milly magassága a' gondolatoknak! milly fölemelkedése az érzések 's indulatoknak! mellettök milly nemes, milly méltósággal teljes egyszerűség! Elragadók, bámulást gerjesztők azok, megismerjük; de valljon ez is az irók' elmebeli felsőbbségének 's nem inkább az akkori körülmények, idők' sajátságának tulajdonítható-e? Ma már általánosabb levén a' miveltség; több a' nagy néptömegnél is a' világosság, tudomány: ritkábban emelkedhetik valaki kortársai fölött olly bámulatos magosságra, mint régi időkben, mikor a' Lycurgusok', Solonok, Periclesek' tulnyomó lángelméjöknek engedett, hódolt minden, 's e' nagy vezetőire, mint gyermek atyjára, úgy hallgatott a' sokaság. Tehát már ma kevesebb kitündöklés az életben; kevesebb kitüntetés következéskép a' történetirásban is; kevesebb — eredetiöket 's a' müvészt együtt örökítő — olly nagyszerű egyes arczképek, millyeket a' régi classicusoktól nem kis számmal birunk: de annál több oldalról, annál elvenebben előtüntetvék a' dolgok, annál hivebb kepei a' nemzeti nagy életnek. Azonban azt se felejtsük, hogy valamint a' természeti világban, kicsinyítni, úgy az erkölcsiben rendesen csak nagyítni szokta a' távolság a' tárgyakat; tudjuk ezenfelül számvetésünkbe a' hatást is, mellyet egy kihalt nyelv' jegyei, a' szokatlanság, régiség maga, érzékeinkre természettel gyakorolnak: 's meg fogjuk látni, hogy ha marad is fenn e' részben a' két kor' jelesei közt különbség, ez nem olly nagy, hogy miatta új történetiróinknak pirulniok kellene.

Mutogassam-e tovább, hogy a' mennyivel egy részben alattok állni látszanak, annyival, ha nem többel, állnak más részben újabb történetiróink a' régieknek felettök? mondjam-e, hogy a' miben alább állni látszanak, nem az ő hibájok, miben felebb, az saját érdemök? Az eddig mondottakból úgy tartom, mind kettő világos. Nincs egyéb hátra, ha-

nem hogy imádott hazám', nemzetem', 's fiatal erővel vigan fejlődő nemzeti literaturánk' reménye, lelkes ifjak! kik híva vagytok egy általános szebb jövőt derítni a' honra, hozzátok fordúljak azon szíves intéssel: hogy ha az írói pályán egykor szerencsével föllépni, ha azon magatoknak, ha a' magyar névnek becsületet szerezni vágytok, — 's van-e író, van-e magyar, ki, ha jól termett szivet hord ép kebelben, olly forrón ne vágynék egyikre mint másikra? — olvassátok gonddal szorgalommal a' régi —, de ne mellőzzétek az új kor' nagy példányait; 's ha szabad általánosan tanácsolnom, olvassatok általjában nem annyira sokat, mint megválasztással keveset, sokszor.